

Şİİ TAKİYYE İNANCININ TEŞEKKÜLÜ

Cemil Hakyemez *

Abstract

The Formative Process of Taqiyyah in The Shi'ite Thought.

Dissimulation (taqiyyah) is to hide a person's true belief because of threats. This view firstly comes to order among Khavarich and than transformed to creed by the some of Shi'ite groups. The dissimulation process copleted in mids of thirth century of the Hegira. Imamiyyah Shi'ite at first related between occultation and dissimulation belief and then asserted that the occultation of their last imam was due to the practise the dissimulation belief.

Keywords: Taqiyyah, Shi'ite, Imamiyyah, occultation.

Giriş

İmamiyye Şî'ası'nın dinî deneyimi şehadet, gaybet ve takiyyeden oluşur. Hatta İmamî toplumunun devamının da bunlara bağlı olduğu söylenebilir. Birinci deneyim olan şehadet, yalan ve zulme karşı mücadele ederek ölmeyi sembolize eder. Gaybet, gerçek İslamî düzenin kurulmasının Onikinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin dönüşüne kadar ertelendiğine işaret eder. Takiyye ise, Şîilik için hayati öneme sahip gerçek inancın gizlenmesi yoluyla devrimin alt yapısının hazırlanmasını, yani adil imam yönetiminin kurulması idealini gerçekleştirmek için toplumun mücadeleye devam etme isteğini belirtir.¹

Bu kadar önemli olmasına rağmen gerek dünyada gerekse ülkemizde, Şîi takiyye inancını özellikle itikadî boyutta ele alan pek çok çalışma yapılmakla birlikte bu düşüncenin bir itikad meselesi haline dönüşmesinden itibaren özellikle teşekkül sürecini konu alan müstakil araştırmalar mevcut değildir. Bu amaçla Şîi takiyye anlayışının bir inanç esası olarak algılanmaya başlaması ve ardından İmâmiyye Şîa'sı ile birlikte yaşadığı değişimi tespit

* Ar. Gör., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: chyemez@yahoo.com

1 Krş. Abdulaziz Abdusselam Sachedina, *The Just Ruler (al-Sultan al-Adil) in The Shi'ite Islam*, Oxford University Press, New York 1988, s. 79; Krş., Abdulaziz Abdusselam Sachedina, *Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany: State University of New York 1981, s. 29.

etmeye karar verdik. Araştırmamızda öncelikle konuyla ilgili üretilen ilk rivayetlerin hangi zaman diliminde gündeme geldikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ardından Şîa'nın bir kesimi tarafından inanç esası haline getirilen takiyyenin Onikinci İmam'ın gaybeti iddialarıyla birleştirilerek İmâmiyye tarafından tekrar yorumlanmasına değinilecektir.

İnsanın can tehlikesi dolayısıyla gerçek inancını gizlemesi *Kur'an-ı Kerim*'e de kolaylıkla dayandırabileceği için,² böyle durumlarda asıl düşüncenin aksinin ifade edilmesi tüm Müslüman gruplar tarafından kabul görmüş bir konudur. Fakat Şîa bu ilkeyi zamanla ana prensiplerinden biri haline getirerek, yalnız hayatın doğrudan doğruya ve açıkça tehlikeye düştüğü zamanlarda değil, genel olarak düşmanca tutumun görüldüğü her yerde uygulama yoluna gitmiştir. Onlar takiyyeye sadece cevaz vermekle yetinmemiş, onu imamları da dahil herkesin yerine getirmesi gereken bir ana görev olarak benimsemişlerdir.³ Bundan dolayı olsa gerektir İbn Teymiye, takiyyeyi İmamiyye Şîası'nın ana sermayesi olarak tanımlamıştır.⁴ Şîi ileri gelenleri de takiyyeyi öğütleyerek taraftarlarının Sünnî sentez içerisinde erimesini önemli ölçüde engellemişlerdir.⁵ Özellikle İmamîler, siyasî iktidarlara iyi ilişkiler kurdukları müddetçe halife ve sultanları fiilî idareciler olarak kabul ederek takiyye esasına uygun tarzda hareket etmişler⁶ ve bu yolla, kendilerine yönelebilecek baskılara da engel olmuşlardır.

Şîi Takiyye Anlayışının Ortaya Çıkışında Etkili Olan Bazı Faktörler

Arapça kök harfleri den gelen takiyye, korumak, düzene koymak, saklamak, ihtiyat tedbiri almak gibi anlamlara gelir. Istılahta ise, kişinin can, mal, ırz, namus gibi her türlü kutsal değerlerini açık veya muhtemel tehlikelerden koruması amacıyla gerçek inancını gizlemesidir.

2 Bir âyette şöyle buyrulmaktadır: "Mü'minler, inananları bırakıp, kâfirleri dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile dostluğu kalmaz. Ancak onlardan korunmanız başka." Âlu İmrân, 3/28.

3 Krş. Fazlur Rahman, *İslâm*, çev.: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Seçuk Yayınları, İstanbul 1980, s. 241.

4 Bk. İbn Teymiye, *Minhacü's-Sünne*, nşr. M. Reşad Salim, 1986, c. VI, s. 421.

5 Farhad Daftary, *İsmaililer; Tarih ve Kuram*, çev.: Ercüment Özkaya, Ankara 2001, ss. 112-113.

6 Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, ss. 342-43; Musa el-Musavî, *Şîa ve Şiilik Mücadelesi*, çev.: Kemal Hoca, İstanbul 1995, ss. 71-72.

Takiyye kavramı Müslümanlar arasında ilk olarak bazı Harecî gruplar tarafından kullanılmış ise de bu düşünceyi bir inanç esası haline getirenler Şîîlerdir. Makalemizin esas amacını oluşturan ve bu inancın kurumlaşma sürecini ele alan kısma girmeden önce özellikle niçin bazı Şîî gruplar arasında ortaya çıktığıyla ilgili birkaç hususa değinme gereği duyduk.

Şîî takiyye anlayışının ortaya çıkış sebeplerinin başında, imamlarından gelen aynı konuyla ilgili birbirine zıt farklı rivayetleri uyuşturma çabasının geldiği ifade edilir. Önceleri Cafer Sadık'ın (ö.148/765) taraftarları arasında olup da daha sonra ayrılan Süleyman b. Cerîr "Rafîzî imamların uydurduğu iki görüş sebebiyle taraftarları onların yalanlarını ebediyyen fark etmezler; birisi bedâ diğeri takiyyedir" der. Süleyman b. Cerîr'e göre takiyye, taraftarlarının değişik zamanlarda imamlarına sordukları sorulara farklı cevaplar almalarından kaynaklanmıştır. Çünkü taraftarları sorularına verilen cevapları kaydediyorlardı. İmamlar ise, soruların farklı zamanlarda sorulması yüzünden verdikleri cevapları ezberleyememişlerdi. Bu sebeple, bazı konularla ilgili birbirine zıt farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çelişkilerin farkına varan taraftarları da bu meseleleri tekrar imamlarına götürdüler ve cevaplardaki bu tutarsızlığın ve karışıklığın sebebini sordular. İmamlar, onlara verdikleri cevaplarda, takiyye icabı böyle davrandıklarını, faydalarına olan şeyi kendilerinin daha iyi bildiklerini iddia ettiler.⁷

Şîî takiyye düşüncesinin ortaya çıkış sebeplerinden bir diğeri de Hz. Ali'nin imametinin ameli yönünü Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a bırakmasını, onlara karşı herhangi bir faaliyette bulunmamasını, kendilerine biat edip arkalarında namaz kılmasını meşrulaştırma sıkıntısından kaynaklanmıştır.⁸ Yine Hz. Hasan'ın idareyi Muaviye'ye devrettiği,⁹ Şîî imamlardan sahabeyi övdükleri ve onların liyakatlerini kabul ettikleri yolunda bazı haberlerin aktarılması,¹⁰ Hz. Ali ve Ehl-i Beyt mensuplarının diğeri sahabelerle

7 Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahtî (ö.310/922), *Fıraku's-Şîa*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931, ss. 55-57.

8 Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malaî (ö.377/987), *Kitâbu't-tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehva ve'l-bid'a*, tahk.: Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevseri, Kahire 1413/1993, s. 31; Etan Kohlberg, "Some Shi'i Views of the Antediluvian World", *Studia Islamica*, Paris 1980, c. LII, s. 47.

9 Muhsin Abdünnazır, *Mes'ebetü'l-İmâme*, s. 413 vd; Avni İlhan, "Şîa'da Usulü'd-Din", *Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, ss. 427-428.

10 Avni İlhan, *Şîa'da Usulü'd-Din*, ss. 427-428.

aralarında iyi ilişkiler kurmaları ve ashabın kendilerine bey'at etmesi¹¹ gibi kabul etmek istemedikleri birtakım olayları takiyye ile izah etmeye çalışmışlardır. Ayrıca Hz. Ali'nin tahkime karar vermesinin de takiyye gereği olduğunu ileri sürmüşlerdir. Takiyye ile ilgili sözkonusu iddialarını desteklemek için de Hz. Peygamber'in İslâm'ın başlangıcında takiyyede olup bu şekilde dini gizlediğini iddia etmişlerdir.¹²

Takiyyenin ortaya çıkmasında her ne kadar bu tür konular etkili olmuşsa da aslında bu düşüncenin temeli daha çok zamanın şartlarından kaynaklanmış gözükmektedir.¹³ İnsan haklarına riayet edilmediği, düşünce ve vicdan özgürlüğünün yeterince geniş tutulmadığı ve yasakların fazla olduğu toplumlarda takiyye ahlâki bir siyaset haline gelir. Yasaklar nedeniyle gerçek inancını toplumla paylaşamayan bireyler, gerçek kimliğini gizler ve kendinden istenilen ölçülerde davranırlar.¹⁴ Şîlik, özellikle İslâmın ilk asrında sürekli iktidar emelleri taşıyıp muhalif kesimi temsil ettiği için ilk dönemden itibaren takip ve baskıya maruz kalmıştır. Bunun sebep olduğu karamsarlık ve korku bu kitleleri büyük ölçüde yer altına itmiş,¹⁵ onlar kendilerini koruma gayesiyle gerçek inançlarını saklamaya çalışmışlardır. Bu gizli faaliyetler onların bir yandan Müslüman toplumun geneli tarafından kabul görmeyen bazı fikirlerin etkisinde kalmalarına, öte yandan da Şîliğin belirgin özelliklerinden birini oluşturan takiyye ilkesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁶

Şî Takiyye Anlayışının İlk Tezahürleri

Tarihte takiyye düşüncesinin İslâmın doğuşuna en yakın kökeninin Fars dünyasında yaşayıp sonra da bir kısmı Müslüman olmuş bazı unsurlara da-

11 İhsan İlahî Zahir, *Şîa'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, çev.: Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Ankara 1984, s. 171.

12 Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/935), *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, tahk.: M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1990, c. I, s. 129.

13 Krş. S.H.M. Jafri, *The Origins and Early Development of Shi'a Islam*, Islamic Republic of Iran, Kum ts, s. 299.

14 Mehmet Gündem, *Mehmet S. Aydın ile İçeride Kritik Bakış*, İyi Adam Yayınları, İstanbul 1999, s. 109; Necati Alkan, "Yasaklamanın Psikodinamiği Ve Terörizm", *Strateji Merkezi Başkanlığı*, Ekim 2004, s. 12.

15 Avni İlhan, "Şîa'da Usulü'd-Din", s. 427.

16 Bk. Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 241; Avni İlhan, "Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi", *DEÜİFD*, İzmir 1985, sayı: 2, ss. 160-164.

yandığı ifade edilir. Rivayete göre sözkonusu bölgede yaşayan İslâm öncesi Maniheistler'in en büyük arzusu kutsal kabul ettikleri Bâbil'e yerleşmekti. Ancak şehrin kontrolü kendi inançlarına sapık gözüyle yaklaşan Mazdeistlerin elinde bulunduğu için kovuşturma ve katliama maruz kalmaktaydılar. Bundan dolayı da Bâbil'e yerleşemeyip farklı bölgelere dağıldılar. Yaşadıkları bu yerlerde takiyye esasını geliştirerek fikirlerini gizlemeye, Hıristiyanların bulunduğu bölgede Hıristiyan, Mecûsiler'in bulunduğu bölgede Mecûsî, Budistlerin bulunduğu yerlerde ise Budist görünerek hayatlarını devam ettirmeye çalıştılar.¹⁷

Bazı çağdaş araştırmacılara göre takiyye inancı Müslümanlar arasında ilk olarak Muhammed b. el-Hanefiyye (ö.81/700) tarafından savunulmuştur.¹⁸ Ancak erken dönem İmamî fırak yazarlarının bildirdiğine göre "takiyye" ilkesini ilk gündeme getiren kişi Muhammed Bâkır (ö.114/733)'dir.¹⁹ İslâm Mezhepler Tarihi kaynak eserleri tarafından, daha

17 M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 162.

18 Meselâ Goldziher ve Cabirî bu görüşü savunurlar. Ancak dayandıkları kaynak hakkında herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Bk. Jafri, *The Origins and Early Development of Shi'a Islam*, 299-300; Muhammed Abid el-Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev.: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, s. 354.

19 Muhammed Bâkır'ın İmâmetine inananların bir kısmı, kendilerinden Ömer b. Riyah adında bir adamın şöyle bir iddiada bulunduğunu işittiler: Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'a bir mesele sorduğunu, onun da bu soruya cevap verdiğini; bir sene sonra aynı soruyu yeniden sorduğunu, fakat bu cevabının birincisinden farklı olduğunu söyler. Bunun üzerine Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'a, "verdiğin bu cevap, bir önceki sene verdiğin cevabın aynı değil" der. Muhammed Bâkır ona, "belki de birinci cevabımızı takiyye icabı vermişizdir" der. Muhammed Bâkır bu cevabıyla Ömer b. Riyah'ı kendi tutumu ve İmâmeti hakkında şüpheye düşürür. Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'ın taraftarlarından Muhammed b. Kays adlı bir şahsa rastladığında ona, "Muhammed Bâkır'a bir mesele sordum o da cevap verdi. Bir sene sonra aynı soruyu yine sordum, bir önceki sene verdiğin cevabın hilafına bir cevap verdi. Niçin farklı cevap veriyorsun dediğimde, Muhammed Bâkır bana, takiyye icabı böyle yaptım dedi. Allah biliyor ya ben samimi idim ve soruyu iyi niyetle sordum. Alacağım fetvaya göre amel etmek azmindeydim. Bana karşı takiyye yapması için bir sebep yoktu. İşte benim durumum budur" der. Muhammed b. Kays ona, "belki de senin yanında onun takiyye yapmasını gerektiren biri vardı" şeklinde mukabelede bulununca Ömer b. Riyah "ben ona her iki soruyu sorduğumda onun meclisinde benden başka kimse yoktu" der. Muhammed b. Kays bu sefer "imamın verdiği her iki cevap da takribi olarak verilmiştir, fakat bir önceki sene verdiğin cevabı ezberlemedi ki, aynı cevapla cevap versin" deyince, Ömer b. Riyah onun İmâmetinden vazgeçer ve şöyle der: "Her ne sebeple ve her ne suretle olursa olsun bâtil üzerine fetva veren imam olamaz. Aynı şekilde, takiyye icabı, Allah'ın indinde makbul olmayan bir şekilde fetva veren de imam olmaz. Yine perdesini indirip kapısını kapatan, baş kaldırmayan (huruc) iyilikle emredip kötülükten sakındırmayan kimse de imam değildir." Bunun üzerine Ömer b. Riyah, bazı

sonra Salihyye veya Butriyye diye isimlendirilen ve Zeyd b. Ali'nin (ö.122/740) tarzını benimseyen Zeydî gruplar "emr-i bi'l-mârûf ve nehy ani'l-münker" prensibini benimseyerek imamı fikren ve bedenen aktif birisi olarak kabul etmişlerdi.²⁰ Ancak Zeyd'in kardeşi Muhammed Bâkır onun bu tavrını şiddetle reddederek, isyan hareketinin başarısız olacağı gerekçesiyle sessizlik politikasını benimsemiş²¹ ve Şîilik içerisindeki en önemli ayrılıklardan biri de bu şekilde başlamış oldu. Bunun sonucunda da Zeyd b. Ali'nin yolundan gidenleri "Zeydî", Muhammed Bakır ve sonra da Cafer Sadık'ın izleyicileri de daha çok "Rafizî" diye nitelenmiştir. Muhammed Bakır ve çevresindekilerin pasiflik politikası, Şîi topluluk içerisinde gizli teşkilatlanmayı ilk faaliyete geçirdiği söylenen Cafer es-Sadık (ö.148/765) tarafından devam ettirilmiştir. Sadık'ın bu gayretleri, babası Muhammed Bâkır'ın gündeme getirdiği takiyyeyi daha ileri seviyede temeller üzerine oturtmuş ve bir inanç esası haline getirmiştir. Ayrıca Muhammed Bâkır'dan önce hiçbir imamdan takiyye ile ilgili herhangi bir rivayetin duyulmamış olması, bu inancın ilk defa onunla birlikte tanınmaya başladığına diğer bir delil sayılmıştır.²²

Şîi literatürü esas aldığımızda ise, takiyye inancının yukarıdaki gibi gelişmediği görülmektedir. Takiyye ile ilgili ilk îmaların, Şîiliğin farklı bir mezhep olarak ayrılmaya başladığı Muhammed Bâkır ve Cafer Sadık nesline kadar dayandırılması son derece doğaldır. Bu dönem, gerek Emevîler'in gerekse Abbasîler'in Şîiler'e karşı en yoğun baskıyı uyguladıkları zamana tekabül etmektedir.²³ Cafer Sadık ve Musa Kâzım (ö.183/799) çizgisini devam ettiren Şîiler, kendilerine yönelik kovuşturmalara karşı sessizce beklemeyi tercih ederek siyasal eylemlere pek sıcak bakmamışlardı. Zira bir kişi-

arkadaşlarıyla birlikte "el-Butriyye" mezhebine iltihak eder. Bk. Kummî/Nevbahtî, *Şîi Fırkalar: Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırâk, Fıraku'ş-Şîa*, çev.: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara 2004, ss. 186-188.

20 Eş'arî, *Makâlât*, 65, I, 150; İsa Doğan, "Zeydiye Mezhebi", *Şîilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 575.

21 Geniş bilgi için bk. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2003, ss. 31-32.

22 Farhad Daftary, *İsmaililer*, s.99; Jafri, *The Origins and Early Development of Shi'a Islam*, 298; Jassim M. Hussain, *The Occultation of the Twelfth Imam*, London 1982, s. 79; Mehmet Atalan, *Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 88.

23 Krş. Etan Kohlberg, "Some Imami Shi'i Views on The Taqiyya," *Belief and Law in İmami Shi'ism*, 1991, s. 396.

nin Allah tarafından imam tayin edildiğinin ve itaat edilmesi gereken tek kişinin o olduğunun açıkça söylenmesi, dini ve dünyevi hâkimiyetin kendinde toplandığını iddia eden Abbasî hilafetine doğrudan meydan okuma olurdu.²⁴ Bundan dolayı söz konusu Hüseyinoğulları liderlerinin asıl iktidar niyetlerini açığa vurmamaları konusunda taraftarlarına telkinlerde bulduklarını rahatlıkla düşünebiliriz. Ancak Şîî/Rafızî takiiye inancının bu imamlar döneminde, yani hicrî ikinci asrın sonlarına kadar tam bir itikad olarak netleştiğini ileri sürmek oldukça zordur.

Takiyyenin, düşüncesini egemen otoritenin ya da Müslüman çoğunluğun önünde söylemekten çekinen herkesin uygulaması gereken şer'î bir ödev olarak algılanmaya başlanması - muhaliflerinin "Rafızî", erken dönem fırak kitaplarının ise "Kat'iyye" olarak tanımladığı - Şîîlerin gizli faaliyetlerini artırmalarıyla aynı tarihlere denk gelir.²⁵ Bu dönem, aynı zamanda imamet nass ve vasiyetle olması gerektiği şeklindeki Şîî inancın teşekkülünden hemen sonraya, yani hicrî üçüncü asrın başlarına tekabül etmektedir. Şîa'nın söz konusu anlayıştan dolayı mevcut yönetimleri gayri meşru veya gâsib görme düşüncesi ve hâkim toplumun idaresini kabul etmeden yaşama mecburiyeti onları gerçek niyetlerini gizlemeye itmiş²⁶ gözükmektedir. Mağlubiyet psikolojisi içerisinde bulunan bu kitlenin özellikle imamet inancını temellendirme yönündeki gayretleri, takiiyeye başvurmalarını daha da teşvik etmiştir.²⁷ Döneminin önde gelen Şîî âlimlerinden Fazl b. Şâzân'ın (ö.260/873) konuyla ilgili kendilerine yönelik bir eleştiri olarak aktardığı bir rivayette, durumun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Muhtemelen Zeydîlerin gündeme getirdiği ve Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib'e dayandırılan söz konusu rivayette Rafıza'nın takiiyeyi bir alışkanlık haline getirdiği, halbuki bunun can korkusu nedeniyle mü'mine verilmiş bir ruhsat olduğu ve faziletli olanın ise Allah'ın emriyle kıyam etmek olduğu ifade edilmektedir.²⁸ Sün-nî yazar Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/935) de Rafıza'yla ilgili açıklamalarında onların, imamın takiiye halinde kendisinin imam olmadığını söyleyebilece-

24 Krş. Jafri, *The Origins and Early Development of Shi'a Islam*, s. 299.

25 Krş. Musa Musevi, "Takiyye", çev.: Doğan Kaplan, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 16, 2003, s. 280.

26 Krş. Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 242

27 Krş. Ignaz Goldziher, *el-Akîde ve's-Şeria fi'l-İslâm*, s. 202; Mehmet Dalkılıç, "Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: VII, İstanbul 2003, s. 126.

28 Bk. Fazl b. Şâzân el-Ezdî en-Nisaburî (ö.260/873), *Kitâbu'l-İzâh*, Beyrut 1982, s. 207.

ğini,²⁹ hatta Hz. Peygamber ve imamların takiyye yoluyla küfre rıza gösterip fıskâ müracaat edebileceğini iddia ettiklerini³⁰ ifade etmiştir. Mu'tezilî Ebu'l-Kasım el-Belhî (ö.319/931) Rafıza'nın tüm bu durumlarda imamlara itaatini farz olduğunu ileri sürdüğünü nakletmiştir.³¹

Hicrî üçüncü asrın başlarından itibaren uyulması zorunlu bir esas olarak algılanmaya başlayan takiyyenin dönemin Şîî lider ve âlimleri tarafından da sıkça vurgulandığı anlaşılmaktadır. Şîî imamlar taraftarlarını takiyyeye başvurmaları konusunda teşvik ederek, onun Alioğlu hükümetinin kurulması ve gayri meşru hilafetin yıkılması için zorunlu bir davranış olduğunu gösteren rivayetlerde bulunmuşlardır. Bu durum, yaklaşık aynı dönemlerde oluşmaya başlayan Şîî hadis literatüründe çok net bir şekilde fark edilmektedir. Şîî takiyye anlayışının mahiyetinin ne olduğuna yönelik pek çok hususun da bu rivayetlerle birlikte şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz. Daha çok Kat'iyye Şia'sına mensup alimlerin eserlerinde nakledilen bu rivayetlerde bir taraftan takiyyenin gereği vurgulanırken, diğer taraftan da sabretme, işlerinin gizli tutulması³² ve sözlerinin kasıtlı olarak yayılmasının engellenmesi³³ gibi konulara ağırlık verilmiştir. Onlar her şeyde olduğu gibi bu konuda da Kur'an ayetlerini tevil etmekten geri kalmamışlardır. Örneğin Fussilet Sûresi 34. âyetinde³⁴ geçen ifadesinden takiyye, den de sırrı ifşa etmenin kastedildiği,³⁵ İsrâ Suresi 26. âyetten³⁶ kastedilenin de Ali'nin velayetini yaymamak³⁷ olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine Cafer Sadık'ın, "Peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı..."³⁸ ayetinden kastedilenin "onların peygamberleri kılıçla öldürmeleri değil, sırlarını yayarak düşmanlarına ifşa

29 Eş'arî (ö.324/935), *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, c. I, s. 89.

30 Eş'arî, *Makâlât*, c. II, s. 162.

31 Kadî Abdulcebbar, Kadiu'l-Kudat Abdulcebbar b. Ahmed (ö.415/1020), *el-Muğni fi Ebbabi't-Tevhid*, tahk.: Tefik et-Tavi ve Said Zayid, ts., c. XX/II, s. 176.

32 Berkî, *Kitâbu'l-Mehâsin*, s. 255.

33 Berkî, *Kitâbu'l-Mehâsin*, s. 256.

34 "İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) En güzel olan şeyle sav. O zaman bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dosttur.", Fussilet, 41/34.

35 Berkî, *Kitâbu'l-Mehâsin*, s. 257.

36 "Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, fakat saçıp savurma." İsrâ, 17/26.

37 Berkî, *Kitâbu'l-Mehâsin*, s. 257; Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mesud b. Muhammed el-Ayyâşî es-Sülemî (ö.320/932), *Tefsiru'l-Ayyâşî*, Beyrut 1411/1991, c. II, s. 312.

38 Âlu İmran, 3/112.

etmeleri ve düşmanlarının peygamberleri öldürmeleridir” dediğini rivayet etmişlerdir.³⁹

İlk Şii hadis ve tefsir kitaplarında takiyye ile ilgili olarak “takiyye bizim ve babalarımızın dinidir, takiyyesi olmayanın dini yoktur”,⁴⁰ “dinimize sahip çıkın ve onu takiyye ile koruyun çünkü takiyyesi olmayanın imanı yoktur”,⁴¹ “takiyye Allah’ın dinindedir”,⁴² “dinin onda dokuzu takiyye içindir”⁴³ ve Muhammed Bâkır’dan “Yeryüzünde bana takiyyeden daha güzel gelen bir şey yoktur”⁴⁴ şeklinde pek çok rivayet aktarılmıştır. Cafer Sadık’ın, “İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki kez verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar”⁴⁵ ayetinde “sabredenlerin” takiyyeye sabredenler⁴⁶ ve Âlu İmran suresi 200. ayetindeki yu takiyyeye sabredin⁴⁷ şeklinde yorumladığını rivayet ederler.⁴⁸

İlk Şii müfessirlerden Muhammed b. Mesud el- Ayyaşî’nin (ö.320/932) *Tefsir*’i gibi erken dönem Şii kaynaklarda bu konuyla ilgili başka örnekler de vardır. Meselâ ona göre Bakara suresinin 195. ayetindeki

⁴⁹ ifadesinden takiyye kastedilmektedir.⁵⁰ Yine Yusuf suresinin 70. ayetinde ⁵¹ ifadesinin takiyye icabı söylendiği, aslında onların (Yusuf’un kardeşlerinin) çalmadıklarını söyler.⁵²

39 Bk. Berkî, *Kitâbu’l-Mehâsin*, s. 256.

40 Berkî, *Kitâbu’l-Mehâsin*, s. 255.

41 Ebu Ca’fer Muhammed b. Ya’kub el-Kuleynî (ö.329/941), *el-Kâfi fi İlmî’l-Din*, Farsça tercüme ve şerhi ile birlikte, tahk.: Seyyid Cevad Mustafa, Tahran, ts, c. III, ss. 308-309; İbn Babaveyh el-Kummî (ö.381/991), *Kemalü’l-Din ve Temâmü’n-Ni’me*, Darü’l-Kütübü’l-İslâmiyye, Kum 1395/1975, c. II, s. 371.

42 Ayyâşî, *Tefsiru’l-Ayyâşî*, c. II, s. 8; Kuleynî, *el-Kâfi*, c. III, s. 308.

43 Kuleynî, *el-Kâfi*, c. III, s. 307.

44 Berkî, *Kitâbu’l-Mehâsin*, ss. 256-267.

45 Kasas, 28/54

46 Kuleynî, *el-Kâfi*, c. III, s. 307.

47 Ayyâşî, *Tefsiru’l-Ayyâşî*, c. I, s. 237.

48 Takiyye ile ilgili rivayetler. Kuleynî, *el-Kâfi*, c. III, ss. 307-314.

49 “(Mallarmızı) Allâh yolunda harcaym, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmaym, iyilik edin, doğrusu Allâh iyilik edenleri sever.” Bakara, 2/195.

50 Ayyâşî, *Tefsiru’l-Ayyâşî*, c. I, s. 106.

51 “Onların yüklerini hazırlarken su tasını (öz) kardeşinin yükünün içine koydu. (Kervan hareket ettikten) sonra bir tellalşöyle seslendi: Ey kervan, siz hırsızlarsınız!” Yusuf, 12/70.

52 Ayyâşî, *Tefsiru’l-Ayyâşî*, c. II, s. 195.

Yukarıda da görüldüğü üzere Şîî takiyye anlayışı hicrî üçüncü asrın ortalarına kadar itikadî hüviyetine kavuşmuş bir konudur. Şîî literatürünün en erken kaynaklarından olan hadis ve tefsir kitaplarında bu konuyla ilgili pek çok rivayet aktarılmıştır. Şîa tarafından belli süreç içerisinde benimsenen bir takım aşırı fikirler, her ne kadar sonraki bazı Şîî kelâmcılar tarafından ayıklanmış ise de takiyye inancı teşekkül sürecinden itibaren esas yapısını bazı küçük rötuşlarla korumuştur. Bu özelliği dolayısıyla takiyyenin Şîa içerisinde en erken netleşen itikadî konulardan biri olduğu söylenebilir. Meselâ, Şîî literatürün en erken çalışmalarından biri olan *Kitabu'l-Mehâsin*'de on iki imamdan bile bahsedilmezken, bu konuyla ilgili "Babu't-Takiyye" başlığını taşıyan bölümde 27 tane imam rivayeti nakledilmiştir.⁵³ Bundan dolayı Şîîler söz konusu düşünceyle ilgili iddialarını temellendirmek ve meşrulaştırmak amacıyla Hz. Âdem'in çocuklarından itibaren takiyye içerisinde yaşayan bir insanlık portresi çizmişlerdir.

Şîa'ya göre Hz. Âdem'in oğullarından Kâbîl, kardeşi Hâbîl'i öldürünce, Hâbîl'in gerçek taraftarları arasında gizlilik ve takiyye başlamış oldu. Bu durum günümüze kadar gelmiş ve Şîîlik içerisinde devam etmiştir. Neticede Hâbîl'in halefleri Şîa ile aynileştirilmiş ve kendilerine zulmeden Kâbîl'in nesli ise zalimler olmuşlardır. Bu yüzden onlara göre takiyyenin uygulama safhası, Hz. Âdem'in henüz hayatta olduğu dönemde başlamıştı. Şîî rivayetlere göre Kâbîl, kardeşi Hâbîl'e yaptığı gibi, kendilerine verilen özel ilmi açıklaması için Şît'i de ölümle tehdit etmiştir. Hz. Âdem de son istek ve vasiyetnamesinde, Hz. Şît'i Kâbîl ve taraftarlarına karşı uyarılmış ve ondan ilahi bilgi ile ilgili gizli şeyleri açıklamamasını istemiştir. Hz. Şît ve taraftarları Hz. Âdem'in bu emrinden sonra Kâbîl'in bulunduğu bölgeden fiziksel ve sosyal yönden kendilerini tecrid etmişler, dağın tepesine yerleşerek ayrı grup olarak yaşamışlardır. Onlar takiyyeyi uygulayarak, gelecekte kurtarıcıları olacak Nuh adında birinin sayesinde kurtuluşa erecekleri, şeklindeki Âdem'in sözüyle rahatlamışlardır.⁵⁴

Söz konusu Şîî alimler bir taraftan takiyyenin uygulanmasını insanlığın doğuşuna kadar götürürken, diğer taraftan da bu inancın ifa edilmesiyle ilgili en iyi örneğin "Ashabu'l-Kehf" olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁵ Hatta

53 Bk. Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî (ö.274/887 veya 280/893), *Kitâbu'l-Mehâsin*, Tahran 1370/1950, ss. 255-259.

54 Bk. Ayyâşî, *Tefsiru'l-Ayyâşî*, c. I, ss. 123-124, 339-340; Kohlberg, "Some Shi'i Views of the Antediluvian World", *Studia Islamica*, Paris 1980, c. LII, ss. 46-47.

55 Bk. Ayyâşî, *Tefsiru'l-Ayyâşî*, c. II, s. 349.

onlara göre Kehf suresinde Zü'l-Karneyn'in, Ye'cüc ve Me'cüc'den korunmaları için toplumuna "... Sizinle onlar arasına sağlam bir engel yapayım"⁵⁶ şeklindeki tavsiyesiyle kastedilen de takiyyedir.⁵⁷

Tüm bu anlattıklarımızdan Şîî takiyye inancının temel çatısının hicrî üçüncü asrın ortalarına kadar oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre takiyye, başta imamlar olmak üzere tüm Şîîlerin belli belirsiz her konuda uygulaması gereken temel bir davranış biçimi olarak düşünülmüştür. Şîa'nın bu dönemle ilgili söz konusu takiyye yorumu, daha çok imamlardan gelen rivayetlere dayanmaktadır. Takiyyenin mahiyetine yönelik aralarında ciddi münazaraların ise pek yapılmadığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili üst düzey kelâmî tartışmalar en az bir asır sonra İmamiyye Şîası'nın önde gelen âlimleri tarafından yapılmıştır. Bunun temel sebebi, İmamiyye'nin on ikinci imam olarak kabul ettiği Muhammed el-Mehdî'nin gaybete gitme sebeplerinden birinin takiyye ile izah edilmeye çalışılmasıydı.

İmamiyye Şîasında Takiyye

İmamiyye, Kat'iyye Şîa'sının önemli bir kısmının lider olarak gördüğü Hasan el-Askerî'nin (ö.260/874) vefatının ardından oluşan Şîî gruplardan biri, hatta en önemlisidir. Onlar, Hasan el-Askerî'nin imam olarak kendi yerine gizli doğmuş bir oğlunu bıraktığını ve bu çocuğun gaybete gittiğini ileri sürmüşlerdi.⁵⁸ Onlara göre İmam'ın gaybete gidiş sebeplerinden biri de takiyye ile ilgilidir. İmamiyye ileri gelenleri, daha önce Hz. Ali de dahil tüm imamlarının başvurdukları takiyyeyenin Onikinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin dönüşüne kadar ciddiyetle devam ettirilmesini zorunlu kılmışlar⁵⁹ ve bu şekilde Gaib İmam yönetiminin kurulması için sabırsızlanan taraftarlarını belli bir siyasi denetim içerisinde tutabilmişlerdir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İmamîler'in on ikinci imamlarının gaybetini izah ederken öne sürdükleri gerekçelerden birisi de onun takiyye yaptığıydı.⁶⁰ İddialarına göre, İmam kıyam edene kadar takiyye durumunda

56 Kehf, 18/95.

57 Bk. Ayyâşî, *Tefsiru'l-Ayyâşî*, c. II, s. 376.

58 Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 90; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, 102.

59 Kadî Abdulcebbar, *Kadiu'l-Kudat Abdulcebbar b. Ahmed* (ö.415/1020), *el-Muğni fi Ebbabi't-Tevhid*, tahk.: Tefvik et-Tavi ve Said Zayid, ts., c. XX/II, s. 176.

60 Bk. Mes'ûdî (ö.346/957-958), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, tahk.: M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1408/1988, c. III, s. 237.

kalmaya devam edecektir. Ancak ortaya çıktığında ise takiyye yapması söz konusu olmayacaktır. O, kıyam ettiğinde insanları kendine davet edecek ve muhalifleriyle mücadeleye girişecektir.⁶¹ Takiyyenin uygulama süresi de Onikinci İmam'ın kıyamet gününe yakın ortaya çıkmasına kadar devam edecektir. Bu dönem boyunca takiyye vaciptir; Kaim'in ortaya çıkışından önce takiyyeyi terk eden kimse Allah'ın dininden ve İmamiyye inancından çıkmış demektir.⁶²

Takiyye konusu yukarıda özetlemeye çalıştığımız İmamî inançtan dolayı İmamiyye Şiası'nın ortaya çıkmasından itibaren önemini artırarak devam ettirmiştir. Nitekim Mes'udî (ö.346/957), Şii mezheplerden olan İmamiyye'nin çoğunluğunun, 322/934 yılına gelindiğinde "gaybet" ve takiyyenin uygulanması hakkında konuşmaya başladıklarını söylemektedir.⁶³ Bazı Şîî alimler de, gerek Onikinci İmam'ın gaybetinden önce olsun gerekse sonra, bu süreç içerisinde "Kitabu't-Takiyye" adlı müstakil eserler telif etmişlerdir. Bunlar arasında, Hüseyin b. Saîd el-Ahvazî,⁶⁴ Muhammed b. Evreme Ebu Cafer el-Kummî,⁶⁵ Muhammed b. Mufaddal b. İbrahim,⁶⁶ Muhammed b. Hasan b. Ferrûh,⁶⁷ Ebu Nasr Muhammed b. Mesud el-Ayyaşî⁶⁸ ve İbn Babaveyh⁶⁹ gibileri vardır. Fakat bu eserlerin hiç biri günümüze ulaşmamıştır.

İmamların daha sağ oldukları dönemde takiyyenin önemi ve uygulanmasının gerekliliğiyle ilgili pek çok rivayet bulunmasına rağmen bu inancın mahiyetine yönelik fazla bir tartışmanın söz konusu olmadığını ifade etmiştik. Veya en azından kendi içlerinde tartışmamış gözükmektedirler. Ancak

61 Bk. Şerif e-Murtaza (ö.436/1044), *el-Mukni' fi'l-Gaybe*, tahk.: Muhammed Ali el-Hekim, Kum 1416/1995, ss. 54-55.

62 Bk. İbn Babaveyh el-Kummî (ö.381/991), *Risaletü'l-İ'tikadâtü'l-İmamiyye*, Türkçe çev.: E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978, s. 128.

63 Bk. Mes'udî, *Murûcü'z-Zeheb*, c. III, s. 238.

64 İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebi Ya'kub (ö.385/955), *Fihrist*, tahk.: Rıza Teceddüd, Daru'l-Mesîre, Beyrut 1988, s. 277.

65 Ali el-Hadî döneminde gulata saptığı söylenir. Bk. Necaşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed (ö.450/1058-9), *Ricalü'n-Necaşî*, İntişarât-i Camii'l-Müderresîn, Kum 1407, ss. 329-330.

66 Necaşî, *Ricâl*, s. 340.

67 Necaşî, *Ricâl*, s. 354.

68 İbn Nedîm, *Fihrist*, 244-245; Necaşî, *Ricâl*, s. 350; Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan (ö.460/1067), *el-Fihrist*, el-Mektebetü'l-Murtazaviyye, Necef, ts, s. 136.

69 Necaşî, *Ricâl*, s. 391.

İmamiyye'nin bağımsız bir Şîî mezhep olarak ortaya çıkması ve ardından kendi itikadî ve fikhî disiplinlerini oluşturma gayretleri, bu konularla ilgili daha sistematik görüşlerin ortaya atılmasını gerektirmiştir. Meselâ, Muhammed b. Halid el-Berkî'nin (ö.274/887) "takiyye her şey için vardır, Allah Âdemoğullarına zorluk çıkararak her konuda takiyyeyi helâl kılmıştır"⁷⁰ şeklinde aktardığı bir rivayete sonradan İmamî Kuleynî (ö.329/941) tarafından, "takiyye, kan dökmeyi engellemek içindir; kan dökülünce takiyye olmaz"⁷¹ "şarap içmek ve mest üzerine meshetmek hariç her şey için takiyye vardır"⁷² gibi birtakım sınırlayıcı yeni rivayetlerin eklendiği görülmektedir. Bununla birlikte bu son rivayetler, bir taraftan takiyyenin alacağı boyutla ilgili ileriki tartışmaların temelini oluştururken, diğer taraftan ise sonraki oluşumların alanını sınırlamıştır. Meselâ döneminin en meşhur İmamî âlimi İbn Babaveyh el-Kummî (ö.381/991), takiyye ile ilgili kendilerine kadar gelen tüm rivayetleri benimsemiş ve bunun uygulamasının Gaib Onikinci İmam'ın dönüşüne kadar Şîîler açısından bir mecburiyet olduğunu iddia etmiştir. Ona göre takiyye vaciptir ve onu terk edenle namazı terk eden arasında fark yoktur.⁷³ İbn Babaveyh, Cafer Sadık'ın "Emirlik (Kaim'in çıkışı) bir görüş meselesi olduğu sürece insanlarla (düşmanlarla) dıştan kaynaşın ama içten onlara karşı çıkın" dediğini nakleder. Yine Cafer Sadık'a dayandırdığı bir rivayette "mümine karşı riya ile davranmak şirkettir; evinde münafığa karşı riyakar olmak bir ibadettir" dendiğini ifade etmiştir.⁷⁴

İbn Babaveyh'in (ö.381/991) öğrencisi Şeyh Müfid (ö.413/1022) ise - özellikle Mu'tezilî düşünürlerle bir arada bulunması sebebiyle olsa gerektir-konuyla ilgili daha esnek bir tutum sergilemiştir. Nitekim o, takiyyeyi "din ve dünyevî konularda bir zarara yol açacağından dolayı gerçeğin örtülmesi ve konuyla ilgili inancın saklanması" şeklinde tanımlamıştır.⁷⁵ Müfid, her ne kadar "can korkusu dolayısıyla dinde takiyye caizdir, mal, mülk ve silahla tehdit korkusu olmadığı durumlarda da takiyye yapılabilir, bazı durumlarda ise yapılması farzdır" dese de bazen de vacip olmaktan çıkarak terk edilmesinin daha iyi olabileceğini de ifade etmiştir. Yine ona göre zaruret

70 Berkî, *Kitâbu'l-Mehâsin*, s. 259.

71 Kuleynî, *el-Kâfi*, c. III, s. 312.

72 Kuleynî, *el-Kâfi*, c. III, s. 307.

73 Bk. İbn Babaveyh, *Risaletu'l- İ'tikadâtî'l-İmâmiyye*, s. 127.

74 Bk. İbn Babaveyh, *Risaletu'l- İ'tikadâtî'l-İmâmiyye*, s. 129.

75 Şeyh Müfid (ö.413/1022), *Şerh-u Akaidü's-Sadûk ev Tashihu'l-İ'tikâd*, Tebriz 1945, s. 66.

halinde tüm sözlerde takiyye caiz olmakla birlikte, takiyye gereği bir Müslüman öldürülemez ve dinde fesat çıkaracağı bilinen durumda da takiyye yapılamaz.⁷⁶

İmamiyye içerisinde İbn Babaveyh ve Şeyh Müfid'in dışında takiyye ile ilgili fikir beyan eden diğer bazı alimler de olmuştur. Ancak onların konuya farklı bir bakış açısı kazandırdıkları söylenemez. Aslında sözkonusu alimlerin takiyye ile ilgili temel yaklaşımları, imamlardan gelen rivayetlere dayanmaktadır. Daha çok bu rivayetleri esas alan İbn Babaveyh'in ve sonra da onları rasyonalize etmeye çalışan Müfid'in yorumlamaları, konuyla ilgili sonraki iddiaların çerçevesi belirlemiştir. İmamî kaynaklarda onların bu görüşlerini destekleyecek mahiyette diğer pek çok bilgi ve rivayete de yer verilmiştir. Fakat bu iddiaların hiç biri İmamiyye'ye takiyye ile ilgili yeni bir anlayış kazandırmamıştır. Şeyh Tûsî'den (460/1067) itibaren sonraki İmamî yazarlar, kendi toplumlarının çıkarına gördükleri konularda takiyyenin uygulama alanını daha da genişletmenin dışında fazla bir katkı yapmamışlardır. Meselâ Şeyh Tûsî'nin, kişinin kendisi, ailesi ve mezhebinden olanların hayatlarını tehlikeye atmamak için câir, yani gayri meşru kabul ettikleri sultandan gelen görev teklifini takiyye gereği kabul edilebileceği fetvasını vermesi⁷⁷ bunlara örnek verilebilir.

Muahhar İmamî kaynaklar da, yukarıda gündeme getirdiğimiz iddialar dışında, imamların ilk asırdan itibaren takiyyede bulunmayı emretmek zorunda kaldıklarını,⁷⁸ Hz. Peygamber'in, "takiyyeyi terk etmek namazı terk etmek gibidir" dediğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁹ Yine onlara göre Hz. Ali bile takiyye yapıyordu⁸⁰ ve o "takiyye mü'minin en faziletli amelidir" demişti.⁸¹ Onlar, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olmasına rağmen onun, günün koşulları elvermediği için takiyye yaparak bunu açıkça iddia etmekten kaçındığını ileri

76 Bk. Şeyh Müfid (ö.413/1022), *Evâilü'l-Makâlât fi Mezâhibi'l-Muhtârât*, tahk.: F. ez-Zencanî, Tebriz 1371, ss. 96-97; Şeyh Müfid, *Şerh-u Akaidü's-Sadûk ev Tashihu'l-İ'tikâd*, s. 66.

77 Bk. Tûsî, *en-Nihâye fi mücerredi'l-fikh ve'l-fetavâ*, neşr.: M. T. Dâneşpejûh, Tahran 1963, c. I, ss. 356-359

78 Allâme Tabatabaî ve Henry Corbin, *Söyleşiler*, çev.: İsmail Bendiderya, İstanbul 1996, ss. 24-25.

79 Tacuddin Şairî, *Camiu'l-Ahbâr*, İntişarati Razî, Kum 1363/1944. s. 95.

80 Hasan b. Ebi'l-Hasan ed-Deylemî (ö.841/1437), *İrşadü'l-Kulûb*, İntişarati Şerif Razî, 1413/1992, c. II, ss. 397-398.

81 Tacuddin Şairî, *Camiu'l-Ahbâr*, s. 95.

sürerler.⁸² Yine İmamiyye'ye göre, Hz. Ali'nin yanı sıra, Ümeyyeoğulları korkusu nedeniyle Hz. Fatıma çocukları da takiyye ile yaşamışlardır.⁸³ Ali b. Hüseyin, Ümeyyeoğullarına karşı takiyye yapıyordu.⁸⁴ Onlar, benzer şekilde, Cafer Sadık⁸⁵ ve Hasan el-Askerî⁸⁶ gibi diğer imamlarının da takiyye ile yaşadıklarını ileri sürmüşlerdir.

İmamiyye Şia'sının takiyyenin uygulanmasıyla ilgili örnek olarak takdim ettiği dönemlerden bir diğeri de, Hz. Muhammed'in (s) peygamber olarak gelişinden önceki Cahiliyye dönemidir. Rivayete göre, Cahiliyye'de dirilmeye ilk inanan kişi olan Saa'de el-İyadî, Hz. Peygamber'i (s) isim ve nebiyle biliyor ve ortaya çıkmasını insanlara müjdeliyordu. Ancak onun, bu düşüncelerini fazla yaymayarak 900 senelik ömrü boyunca takiyye ile yaşadığını ileri sürmüşlerdir.⁸⁷

Şia içerisinde İmamiyye dışında takiyyeyi en aşırı tarzda prensip olarak kullanan diğer grup da İsmailîlerdir. Onlar bu sayede gizlilik devrinde teşkilatlarını fevkalade disiplinli bir şekilde gizlilikle yürütüp Fatımî devletini kurmuş ve sonra da, mezheplerini bütün Müslümanlar arasında yayabilmek ve bütün İslam dünyasına hâkim olabilmek için takiyyeyi vazgeçilmez bir prensip olarak daha da geliştirmişlerdir.⁸⁸ Ancak makalemizin amacını aşacağından dolayı bu konuya burada değinmeden makalemize son vereceğiz.

82 Kazî Nurullah Şusterî (ö.1019/1610), *es-Sevarimu'l-Muhrika fi Cevabi Sevaiku'l-Muhrika*, Tahran 1367/1948, ss. 290-293.

83 Bk. Şusterî, *es-Sevarimu'l-Muhrika*, s. 239.

84 Seyyid İbn Tavus (ö.664/1266), *İkbalü'l-A'mâl, Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye*, Tahran 1367/1948, s. 469.

85 Bir rivayete göre, Abbasî halifesi Mansur, Cafer Sadık'ın vefat haberini alınca onun vasi olarak tanıttığı kişinin başının vurulmasını emretti. Fakat vasiyetini okuduklarında, beş kişinin vasi tayin edildiğini gördüler. Bunlar, Halifenin kendisi, Medine valisi, büyük oğlu Abdullah Eftah, küçük oğlu Musa ve Hamide idiler. Böylece Halifenin planı suya düşmüş oldu. Bk. Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, c. II, s. 86.

86 İmamiyye'ye göre Hasan el-Askerî, imâmet ettiği yedi yıl müddet zarfında, hilafet makamının sonsuz baskıları altında, zor bir durumda takiyye ile yaşamıştır. Bk. Şeyh Müfid, *İrşâd*, c. II, ss. 313, 336.

87 Bk. Kutbu'd-Din Ravendî (ö.573/1177), *el-Harâic ve'l-Cerâih*, Müessesetü İmam Mehdî, Kum 1409/1988, c. III, s. 1082.

88 İlhan, "Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi", ss. 168-169.

Sonuç

Takiyye inancı, geçmiş milletlerde de benzer örneklerin görüldüğü ve daha çok baskı gören toplulukların, yaşamlarını tehlikeden koruyabilmek için geliştirdikleri bir davranış biçimidir. İslâm tarihinin başlangıcından hemen sonra başlayıp da, yaklaşık üç asır devam eden muhalefet dönemi, Alioğulları etrafında toplanan ve daha sonra da Şîa diye nitelenen önemli bir kesimin, çok arzuladıkları iktidar niyetlerini sürekli baskı altında tutmaya itmiştir. Bu uzun süreli baskı ve muhalefet dönemi onlara faaliyetlerini gizlilik içerisinde sürdürmeyi öğretmiştir. Şîi ileri gelenlerinin, taraftarlarına sürekli bu yönde davranmaları için telkinlerde bulunması, imamları adına “sırrın ifşa edilmemesi” ve “asıl niyetin saklı tutulması” gibi rivayetlerin gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu haberlerin, hicrî üçüncü asrın hemen başlarında Şîi hadîsleri olarak kayda geçirilmeye başlanması, yaklaşık yarım asır gibi kısa bir zamanda onların tartışmasız bir inanç gibi algılanmasına sebep olmuştur.

Hicrî üçüncü asrın ortalarına gelindiğinde artık tam bir Şîi inanç olarak algılanmaya başlayan takiyye, kısa bir süre sonra Onikinci İmam'ın gaybeti iddialarıyla gündeme gelen İmamiyye Şîasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. İmamiyye, son imamlarının gaybete gidiş gerekçelerinden biri olarak takiyyeyi öne sürerek, onun bu durumunun kıyamete yakın ortaya çıkmasına kadar devam edeceğini ve bu dönem boyunca tüm Şîilerin takiyyeye başvurmaları gerektiğini iddia etmiştir.

Özet

Takiyye, kişinin tehlikeden dolayı gerçek inancını saklamasıdır. Bu anlayış Müslümanlar arasında ilk olarak Haricîler arasında gündeme gelmiş ve daha sonra Şîa'nın önemli bir kesimi tarafından inanç esasına dönüştürülmüştür. Takiyyenin bir iman konusu olduğuyla ilgili Şîi kanaat hicrî üçüncü asrın ortalarına kadar netleşmiştir. İmamiyye Şîası da gaybetle takiyyeyi ilişkilendirerek son imamlarının takiyye gereği gaybete gittiğini ileri sürmüştür.

Anahtar kelimeler: Takiyye, Şîa, İmamiyye, gaybet.

Bibliyografya

Allâme Tabatabaî ve Henry Corbin, *Söyleşiler*, çev.: İsmail Bendiderya, İstanbul 1996.

Alkan, Necati, “Yasaklamanın Psikodinamiği ve Terörizm”, *Strateji Merkezi Başkanlığı*, Ekim 2004

Atalan, Mehmet, *Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Ayyâşî, Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mesud b. Muhammed el-Ayyâşî es-Sülemî (320/932), *Tefsiru'l-Ayyâşî*, Beyrut 1411/1991.

- Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî (274/887 veya 280/893), *Kitabu'l-Mehasin*, Tahran 1370/1950.
- Cabiri, Muhammed Abid el-Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev.: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997.
- Daftary, Farhad, *İsmaililer; Tarih ve Kuram*, çev.: Ercüment Özkaya, Ankara 2001.
- Dalkılıç, Mehmet, "Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: VII, İstanbul 2003.
- Deylemî, Hasan b. Ebi'l-Hasan ed-Deylemî (841/1437), *İrşadü'l-Kulüb*, İntişarati Şerif Razî, 1413/1992.
- Doğan, İsa, "Zeydiye Mezhebi", *Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Basrî (324/935), *Makalâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, tahk.: M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1990.
- Fazl b. Şâzân el-Ezdi en-Nisaburî (260/873), *Kitabu'l-İzah*, Beyrut 1982.
- Fazlur Rahman, *İslâm*, çev.: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980.
- Gündem, Mehmet, *Mehmet S. Aydın ile İçerik Kritik Bakış*, İyi Adam Yayınları, İstanbul 1999.
- Hussain, Jassim M., *The Occultation of the Twelfth Imam*, London 1982.
- İbn Babaveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), Ebu Cafer Muhammed b. Ali (381/991), *Kemalü'd-Din ve Temâmü'n-Ni'me*, Darü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Kum 1395/1975.
- , *Risaletü'l-İ'tikadâtü'l-İmamiyye*, Türkçe çev.: E. Ruhi Fıçlalı, Ankara 1978.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebi Ya'kub (385/955), *Fihrist*, tahk. Rıza Teceddüd, Darü'l-Mesîre, Beyrut 1988.
- İhsan İlähi Zahir, *Şiâ'nın Kur'an, İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev.: Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Ankara 1984.
- İlhan, Avni, "Şiâ'da Usulü'd-Din", *Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993.
- , "Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi", *DEÜİFD*, sayı: 2, İzmir 1985.
- Jafri, S.H.M., *The Origins and Early Development of Shi'a Islam, Islamic Republic of Iran*, Kum ts.
- Kadî Abdulcebbar, Kâdiu'l-Kudât Abdulcebbar b. Ahmed (415/1020), *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhid*, tahk.: Tefvik et-Tavi ve Said Zayid, ts..
- Kohlberg, Etan, "Some Imami Shi'i Views on The Taqiyya," *Belief and Law in İmami Shi'ism*, 1991.
- , "Some Shi'i Views of the Antediluvian World", *Studia Islamica*, LII, Paris 1980.
- Kutbu'd-Din Ravendî (573/1177), *el-Haraic ve'l-Ceraih*, Müesseseti İmam Mehdi, Kum 1409/1988.
- Kuleynî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ya'kub er-Razi (329/941), *el-Kâfi fi İlmi'd-Din*, Farsça tercüme ve şerhi ile birlikte, tahk.: Seyyid Cevad Mustafa, Tahran, ts..
- Kummî, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî (299/911 veya 301/914), *Kitabu'l-Makalât ve'l-Fırak*, nşr. Muhammed Cevad Meşkûr, Tahran 1963.
- Kummî/Nevbahî, *Şii Firkalar: Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırâk, Fıraku's-Şiâ*, çev.: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- Malatî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed (377/987), *Kitabu't-tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehva ve'l-bid'a*, tahk.: Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevseri, Kahire 1413/1993.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/957-958), *Murûcu'z-Zehab ve Meadîmu'l-Cevher*, tahk.: M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1408/1988.
- Musa Musevi, *Şiâ ve Şiilik Mücadelesi*, çev.: Kemal Hoca, İstanbul 1995.
- , "Takiyye", çev.: Doğan Kaplan, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 16, 2003.
- Necaşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed (450/1058-9), *Ricâlü'n-Necaşî*, (II cilt), İntişarât-i Camii'l-Müderrişin, Kum 1407.
- Nevbahî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (310/922), *Fıraku's-Şiâ*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931.
- Sachedina, Abdulaziz Abdusselam, *Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany: State University of New York, 1981.

- , *The Just Ruler (al-Sultan al-Adil) in The Shi'ite Islam*, Oxford University Press, New York 1988.
- Seyyid İbn Tavus (664/1266), *İkbalü'l-A'mâl, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye*, Tahran 1367/1948.
- Söylemez, Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara 2001.
- Şerif el-Murtaza, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hüseyn el-Musevi (436/1044), *el-Mukni fi'l-Gaybe*, tahk.: Muhammed Ali el-Hekim, Kum 1416/1995.
- Şeyh Müfîd, Ebi Abdullah Muhammed b. Muhammed b. En-Numani el-Ukberi el-Bağdadî (413/1022), *Şerh-u Akaidi's-Sadûk ev Tashihu'l-İ'tikâd* (İbn Babaveyh es-Sadûk'un *el-İtikadât* adlı eserine tashih olarak yazılmıştır), Tebriz 1945.
- , *Evaîlü'l-Makalât fi Mezâhibi'l-Muhtârât*, tahk.: F. ez-Zencanî, neşr.: Tebriz 1371.
- Şusterî, Kazî Nurullah (1019/1610), *es-Sevârimu'l-Muhrika fi Cevabi Sevâiku'l-Muhrika*, Tahran 1367/1948.
- Tacuddin Şairî, *Câmiu'l-Ahbâr*, İntişarati Razî, Kum 1363/1944.
- Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan (460/1067), *el-Fihrist*, el-Mektebetü'l-Murtazaviyye, Necef ts.
- , *en-Nihâye fi mücerredü'l-fıkh ve'l-fetâvâ*, neşr.: M. T. Dâneşpejûh, Tahran 1963.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2003.
- Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: E. Ruhi Fiğlalı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.